

Rezultati studije *Ageing of Fertility in Europe* doprinose boljem razumevanju promena fertiliteta. U studiji je, kroz detaljne analize i prezentaciju ilustrativnih tabela i grafikona, uspešno prikazan intenzitet promena u reproduktivnom ponašanju, kao i ukazano na sličnosti i razlike u trendovima fertiliteta odabranih evropskih zemalja. S obzirom da ovakve analize o fertilitetu po starosti i redu rođenja za mnoge proučavane zemlje ranije nisu rađene, ova publikacija predstavlja i važan izvor podataka, kao i osnovu za dalje proučavanje promena reproduktivnog ponašanja i detaljniju analizu njihovih uzroka.

Jelena Predojević

Goran Penev, Ljiljana Sekulić i Dragoljupka Cicović
PROJEKCIJE STANOVNIŠTVA SAVEZNE
REPUBLIKE JUGOSLAVIJE 1991-2021
POPULATION PROJECTIONS OF THE FEDERAL
REPUBLIC OF YUGOSLAVIA 1991-2021

Savezni zavod za statistiku i Centar za demografska istraživanja
Instituta društvenih nauka, Beograd, 1996, str. 311

U zemljama sa razvijenom statistikom uobičajeno je da se posle popisa stanovništva rade demografske projekcije. Do sada su u Jugoslaviji zvanične projekcije rađene posle popisa 1971. (za period 1970-2000) i 1981. (za period 1981-2011) godine. Publikacija pod naslovom *Projekcije stanovništva Savezne Republike Jugoslavije, 1991-2021* predstavlja nastavak aktivnosti u tom pogledu i rezultat je saradnje Saveznog zavoda za statistiku i Centra za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka Univerziteta u Beogradu. Ove, treće po redu, "zvanične" projekcije stanovništva, odnose se na period 1991-2021. i date su za ukupno stanovništvo SR Jugoslavije, republika i pokrajina po starosti i polu, i po prvi put su štampane dvojezično (paralelno na srpskom i engleskom jeziku).

Osnovni delovi publikacije su: *Metodi izrade projekcija i polazne hipoteze* (str. 7-22); *Grafikoni* (str. 23-45); *Tabele* (str. 46-305); *Spisak grafikona i tabela* (str. 306-310); i *Literatura* (str. 311).

Primena analitičkog metoda uz dekomponovani pristup je odlika prezentiranih projekcija. Autori su postavili hipoteze koje se odnose na buduće promene determinirajućih komponenti kretanja stanovništva (fertilitet, mortalitet i migracije) i to po starosti i polu. Zbog prihvatanja dekomponovanog pristupa hipoteze su postavljene posebno za svako područje (Crna Gora, Centralna Srbija, Vojvodina i Kosovo i Metohija), tako da projicirano stanovništvo SR Jugoslavije, odnosno Republike Srbije, predstavlja samo zbir projekcija njihovih velikih područja, a ne rezultantu posebno postavljenih hipoteza. Pomenuti pristup primenjen je i kod ranije rađenih "zvaničnih" projekcija stanovništva bivše SFRJ. Rezultati projekcija se odnose na sredinu godine (30. juni 1991. godine).

Autori su projekcije stanovništva dali u deset varijanti, i to pet u kojima je uključena migraciona komponenta i pet bez migracija. Varijante predstavljaju kombinaciju hipoteza o budućem kretanju fertiliteta (pet varijanti), mortaliteta (dve varijante) i migracija (dve varijante kod kojih su migracije uzete u obzir i treća koja se zasniva na pretpostavci o nulnim vrednostima specifičnih stopa migracionog salda po starosti i polu). Osnovne grupe varijanti projekcija su sledeće: konstantna, niska, srednja, visoka i srednje-niska. Nazive varijanti su dali u zavisnosti od usvojenih hipoteza o fertilitetu. Hipoteze o mortalitetu i migracijama (ukoliko su uzete u obzir) date su u po dve varijante: konstantna i promenljiva. Hipoteze o promenljivom mortalitetu i promenljivim migracijama su kombinovane sa hipotezama o niskom, srednjem, visokom i srednje-niskom fertilitetu. Konstantna varijanta projekcija predstavlja kombinaciju hipoteza konstantnog fertiliteta, konstantnog mortaliteta i konstantnih migracija (u varijanti koja uzima u obzir migracije).

Hipoteze o mortalitetu. Hipoteze o mortalitetu autori su dali u dve varijante - konstantnoj i promenljivoj. U *konstantnoj* varijanti pretpostavljeno je zadržavanje nivoa smrtnosti po starosti i polu tokom čitavog projekcionog perioda na nivo smrtnosti iz aproksimativnih tablica mortaliteta za 1990/1991. Ovu varijantu verovatno su dali samo kao ilustraciju. Kod *promenljive* varijante pošlo se od pretpostavke da će u

periodu 1991-2001. nivo smrtnosti po starosti i polu stagnirati na nivou koji je približan onom koji je dostignut 1990/1991. godine, a da će nakon 2001. pa sve do kraja projekiranog perioda (2021) postepeno stalno opadati i dostići nivo koji su razvijene zemlje zapada imale 1990-tih. Na osnovu takvih pretpostavki, očekivano trajanje života živorođenih bi u periodu 2016-2021. dostiglo nivo od 73,1 godina (Vojvodina) do 75,5 godina (Crna Gora) kod muškaraca, odnosno od 78,0 (Kosovo i Metohija) do 80,0 godina (Crna Gora) za žene.

Hipoteze o fertilitetu. Hipoteze o kretanju fertiliteta autori su dali u pet varijanti: konstantna, niska, srednja, visoka i srednje-niska. Varijantom *konstantnog* fertiliteta predviđeno je da se tokom čitavog projekiranog perioda stopa ukupnog fertiliteta zadrži na nivou iz 1991. godine (Crna Gora 2,05; Centralna Srbija 1,73; Vojvodina 1,72 i na Kosovu i Metohiji 3,51 deteta po ženi). Varijantom *niskog* fertiliteta pretpostavljena je tendencija snižavanja fertiliteta. Na niskonatalitetnim područjima pad fertiliteta bi bio zaustavljen do petogodišnjeg perioda 2006-2011. (za kada je u Crnoj Gori pretpostavljeno dostizanje stope ukupnog fertiliteta od 1,45; u Centralnoj Srbiji od 1,40 i u Vojvodini od 1,38 deteta po ženi), a zatim je sve do kraja projekiranog perioda predviđeno zadržavanje dostignutog nivoa. Za Kosovo i Metohiju je prema niskoj varijanti predviđen znatno brži pad fertiliteta koji bi se odvijao tokom čitavog projekcionog perioda i to sa 3,51 u 1991. na 2,13 između 2016. i 2021. godine. Varijantom *srednjeg* fertiliteta predviđeno je da na niskonatalitetnim područjima fertilitet do početka 21. veka lagano opada, a zatim isto tako da lagano raste dostižući stopu od 2,08 u Crnoj Gori i Centralnoj Srbiji odnosno od 2,07 u Vojvodini. Varijantom srednjeg fertiliteta za Kosovo i Metohiju je predviđeno neprestano snižavanje fertiliteta i to do nivoa od 2,47 deteta po ženi. *Visokom* varijantom predviđeno je lagano ali stalno povećanje fertiliteta stanovništva u niskonatalitetnim područjima (stopa ukupnog fertiliteta krajem projekcionog perioda dostigla bi nivo od 2,17 u Vojvodini i 2,19 u Centralnoj Srbiji, do 2,21 deteta po ženi u Crnoj Gori) i opadanje na visokonatalitetnim. Pretpostavljeno opadanje fertiliteta na Kosovu i Metohiji bilo bi znatno sporije nego što je to predviđeno niskom i srednjom varijantom za ovo područje (nivo od 2,76 deteta po ženi u periodu 2016-2021. godina). Varijantom *srednje-niskog* fertiliteta za prvu polovinu projekiranog perioda (sve do petogodišnjeg perioda 2006-2011)

na niskonatalitetnim područjima predviđeno je snižavanje fertiliteta, ali nešto sporije nego što bi to bio slučaj sa niskom varijantom, a zatim rehabilitaciju rađanja koja bi do 2016-2021. rezultirala dostizanjem vrednosti stopa ukupnog fertiliteta od 1,50 u Vojvodini i 1,55 u Centralnoj Srbiji, do 1,65 deteta po ženi u Crnoj Gori. Na Kosovu i Metohiji je predviđen kontinuirani pad fertiliteta, što bi dovelo do smanjenja vrednosti ukupnog fertiliteta do nivoa od 2,25 deteta po ženi.

Imajući u vidu nagli pad stopa ukupnog fertiliteta poslednjih godina (period 1982-1993) u gotovo svim zemljama takozvanog istočnog bloka (imajući u vidu i novoformirane države) kao i u republikama bivše SFRJ (pre svega u Sloveniji i Hrvatskoj), koje se nalaze u fazi tranzicije kao i SR Jugoslavija, moglo bi se postaviti pitanje da li su autori realno predvideli pad fertiliteta (suviše sporo opadanje po našem mišljenju).

Hipoteze o migracijama. Za varijante koje uključuju migracionu komponentu, postavljene su dve grupe hipoteza: konstantna i promenljiva. *Konstantnom* varijantom pretpostavljeno je da će vrednosti diferencijalnih stopa migracionog salda po starosti i polu za svako područje tokom čitavog projekcionog perioda biti kao u periodu 1986-1991. godina, mada one, zbog promena udela petogodišnjih starosno-polnih grupa neće biti konstantne. Prema varijanti *promenljivih* migracija pretpostavljeno je da će visina neto migracionog salda po polu i starosti rasti i dostići najviši nivo u petogodišnjem periodu 1996-2001, a zatim se lagano smanjivati, da bi na kraju projekcionog perioda migracije poprimile isti ili niži intezitet od onog koji su imale početkom perioda. Takođe je pretpostavljeno da se migracioni status određene teritorije ne menja tokom projekcionog perioda (imigracioni status Centralne Srbije i Vojvodine i emigracioni status Kosova i Metohije), sem kod Crne Gore koja bi u prvom petogodišnjem projekcionom periodu bila imigraciona, a nakon 1996. godine emigraciona teritorija. Pretpostavljen ukupan neto migracioni saldo za period 1991-2001 iznosi oko 328 hiljada.

Tehniku izrade projekcija odnosno analitičkog metoda autori su prikazali u matematičkoj formi (str. 19-22). Za samu izradu projekcija, prema pomenutom metodu, koristili su sistem za statističku analizu SAS (Statistical Analysis System).

Rezultate projekcija, predstavili su grafički i tabelarno u poglavljima *Grafikoni* (str. 23-45) i *Tabele* (str. 46-305). Prema rezultatima prezentiranih projekcija broj stanovnika SR Jugoslavije bi na kraju projekiranog perioda, prema svim varijantama, bio veći nego polazne 1991. godine. Sa 10,4 miliona u 1991. godini, broj stanovnika bi se 2021. godine, u zavisnosti od usvojene kombinacije hipoteza, kretao u intervalu od 10,8 miliona (konstantna varijanta sa migracijama) do 12,4 miliona (visoka varijanta sa migracijama). Prosečna godišnja stopa rasta bi se nalazila u intervalu od 1,2 promila (konstantna varijanta sa migracijama) do 5,9 promila (visoka varijanta sa migracijama), što bi u 2021. godini, u odnosu na polaznu 1991. godinu uslovalo povećanje od svega 0,4 do umerenih 2,0 miliona stanovnika. U poređenju sa prethodnim tridesetogodišnjim razdobljem (1961-1991), u kome se stanovništvo SR Jugoslavije uvećavalo po prosečnoj godišnjoj stopi od 8,3 promila (sa 8,1 na 10,4 miliona), u naredne tri decenije, prema pretpostavkama autora, treba očekivati da stanovništvo SR Jugoslavije uđe u period umerenijeg odnosno sporijeg demografskog rasta.

Iako bi po svim varijantama projekcija broj stanovnika SR Jugoslavije 2021. godine bio veći nego polazne 1991. ostvarivanjem pretpostavki na kojima se baziraju konstantna varijanta (sa migracijama) i obe niske varijante (sa i bez migracija) uslovalo bi pojavu depopulacije koja bi prema konstantnoj varijanti nastupila nakon 2011, a prema niskim varijantama tek trajem projekiranog perioda (2016-2021).

Što se tiče kretanja ukupnog stanovništva velikih područja do 2021. godine, rezultati predstavljenih demografskih projekcija ukazuju da se i u narednom periodu može očekivati prisustvo sve izraženije dihotomije u demografskom razvitku SR Jugoslavije. S jedne strane, jasno se izdvaja Kosovo i Metohija, a s druge strane Centralna Srbija i Vojvodina kojima se u većini slučajeva (varijanti) može priključiti i Crna Gora.

Za Kosovo i Metohiju je karakteristično nastavljanje konstantnog demografskog rasta i to po svim varijantama. U zavisnosti od usvojenih hipoteza na kojima su zasnovane pojedine varijante projekcija, broj stanovnika bi se u 2021. godini kretao od 2,8 (niska varijanta sa migracijama) do 3,7 miliona (konstantna varijanta bez migracija) što je u odnosu na 1991. godinu povećanje od 0,9 do 1,8 miliona stanovnika. U

svakom slučaju, u svim kombinacijama usvojenih hipoteza za period 1991-2021, projicirana prosečna godišnja stopa rasta (između 12,3 i 21,6 promila) bi bila niža od one ostvarene u prethodnom periodu (23,0 promila u periodu 1961-1991). Na ostala tri područja eventualno ostvarivanje usvojenih hipoteza rezultiralo bi ne samo znatno niže stope demografskog rasta (u odnosu na Kosovo i Metohiju ali i u odnosu na 1991. godinu) već bi dovelo, u manjoj ili većoj meri, i do pojave depopulacije. Rezultati projekcija ukazuju da će se 2021. godine projicirano stanovništvo Crne Gore kretati u intervalu od 578 hiljada do 756 hiljada, u Centralnoj Srbiji između 5,2 i 6,3 miliona, a u Vojvodini između 1,7 i 2,2 miliona. Na sva tri područja najmanji projicirani broj stanovnika bio bi u slučaju ostvarivanja konstantne varijante sa migracijama, a najveći u slučaju ostvarivanja visoke varijante sa migracijama (Centralna Srbija i Vojvodina) odnosno bez migracija (Crna Gora). Na sva tri velika područja, prema većini varijanti broj stanovnika poslednje godine projekcionog perioda bio manji nego polazne 1991. Od ukupno 10 varijanti, u Crnoj Gori je bi to bio slučaj samo sa jednom, u Centralnoj Srbiji sa sedam, a u Vojvodini čak sa osam.

Mada je osnovni karakter prezentiranih projekcija stanovništva analitičko-istraživački, a ne prognostički, autori su nastojali da većina usvojenih hipoteza bude u realno ostvarivim okvirima. Mišljenja su da je najveća verovatnoća da će se u naredne tri decenije stanovništvo SR Jugoslavije kretati u skladu sa pretpostavkama na kojima je bazirana srednje-niska varijanta projekcija (sa uključenom migracionom komponentom). Međutim, treba imati u vidu da se jugoslovensko društvo nalazi u fazi burne političke i socio-ekonomske transformacije što može značajno uticati da promene komponenti kretanja stanovništva ne budu u okvirima usvojenih hipoteza. To se svakako najviše odnosi na hipoteze o migracijama, ali u znatnoj meri i na hipoteze o fertilitetu i mortalitetu.

Treba istaći da publikacija *Projekcije stanovništva Savezne Republike Jugoslavije, 1991-2021* pored nesumljivo naučnog, ima i praktični značaj. Po prvi put se na jednom mestu, za period od šezdeset godina, od 1961. do 1991. (prošli period) i 1991-2021. (period projekcija), daju gotovo sve značajne demografske informacije za proučavanje starosno-polne strukture, a što eventualnim korisnicima znatno olakšava rad i korišćenje podataka.

U publikaciji su date sledeće informacije:

- sastav stanovništva po starosti i polu (velike i petogodišnje starosne grupe), podaci su dati u apsolutnim i relativnim brojevima;
- porast, migracioni saldo, prirodni priraštaj stanovništva, živorođeni i umrli (apsolutni brojevi i stope na 1000 stanovnika);
- koeficijenti zavisnosti, indeksi starenja, podaci o prosečnoj starosti.

Svi ovi podaci, koje su autori za prošli period dali po popisnim godinama (1961, 1971, 1981 i 1991), a za period projekcija za svaku petu godinu unutar projekcionog perioda (1996, 2001, 2006, 2011, 2016 i 2021), su raspoloživi za sva velika područja SR Jugoslavije i mogu se upotrebiti u studijama u kojima su takve demografske informacije, naročito one u vezi sa starosnom strukturom, neophodne. S obzirom da su autori publikacije pri izradi studije prihvatili sugestije i uputstva EUROSTATATA, rezultati projekcija su uporedivi i sa podacima demografskih projekcija većine zemalja Evrope.

Radoslav Stevanović

Marina Janjić-Komar i Mirjana Obretković
PRAVA DETETA - PRAVA ČOVEKA

"Dosije" i Udruženje pravnika Srbije za socijalno pravo,
Beograd, 1996, 192 str.

Uz podršku Ministarstva za rad, socijalna i boračka pitanja Republike Srbije, nedavno je objavljena knjiga koja će, ne samo onima koji se bave društvenom brigom o deci i pravima deteta nego i onima koje zanima opšti aspekt prava čoveka, biti nezaobilazno štivo. To je zajednički rad Marine Janjić-Komar i Mirjane Obretković *Prava deteta - prava čoveka* koja upozorava da društvo koje ne poštuje prava dece ima dobre preduslove da ne poštuje ni prava čoveka.